Тамара СЕНІНА

Вісім десятиріч тому в центрі Європи відбулася подія, що кардинально змінила обстановку у всьому світі. 1 вересня 1939 року фашистська Німеччина великими силами вторглася на територію Польщі. Почалася Друга світова війна, яка за своїм розмахом, за кількістю людських мас і бойової техніки, що брали в ній участь, за колосальними руйнуваннями і жертвами не мала собі рівних в історії. Її трагічність у повній мірі торкнулася й Кременця, де вже в перші дні появилося 4 тисячі біженців.

З метою перетнути межі польської території, через місто пройшла чимала еміграційна хвиля представників польського уряду, дипломатичного корпусу багатьох держав... В їх числі були: міністр закордонних справ Польщі Юзеф Бєцко, кардинал Август Гльонд та апостольський нунцій (постійний дипломатичний представник Папи Римського) Філіппо Кортесі, посол Сполучених Штатів Америки Антоній Дрексель-Біддлє, посол Іспанії Луїс де Педросо, прем'єр-міністр Феліціян Складовський, міністр праці Томаш Арцішевський, маршал Едвард Ридз-Сьмігли, ксьондз прелат Валер'ян Мейштовіч – радник при Святому Престолі, науковиця Варшавської національної бібліотеки Марія Данілєвіч, її чоловік Людомир Данілєвич (військовий інженер, спеціаліст машинного шифрування секретної інформації II Відділу Головного Штабу Польщі), поетеса Казимира Іллаковічувна, поет

Станіслав Баліньські, який тоді написав вірш «Прощання з Кременцем 1939». В ті дні через Кременець було перевезено транспортом 75 тонн золота польського банку, організованого представником казначейства Ігнацієм Матушевським. Представники уряду, дипломати, інші службовці Польщі з валізами і розкладними ліжками поселялися в приватних будинках кременчан, у готелях, в аудиторіях Кременецького ліцею.

Думали, тут знайти порятунок. Однак, 12 вересня, у вівторок, Кременцю довелося пережити несподіване вторгнення фашистської авіації. Німецька розвідка, спрацювала так оперативно, що, не гаючи часу, вже через кілька днів посилала їм навздогін свої «вітання». Із західної сторони міста, низько над ліцеєм, пронісся літак із фашистською свастикою. Із його відкритих дверей льотчик обстріляв з карабіна місцевий ринок, що знаходився напроти будинків-«близнюків», і зник. Через хвилину-другу появився бомбардувальник, який скинув у натовп людей кілька бомб, потім – на вулицю, що вела на гору, і – на саму Бону, принісши чималі жертви. Загинуло близько 30 місцевих кременчан, поранено 80 чоловік: українців, поляків, євреїв, вірмен, чехів, циганів… У смертельних ранах корчилися коні. Від вибуху бомб палали будинки. На вулиці Широкій замість магазину залишилась одна полиця із вцілілими глиняними горщиками; на місці ресторану – плита, на якій ще варився борщ… Тиша, котра запанувала в місті, була настороженою, проте – виграшною в часі для польських урядовців і дипломатів, що давало змогу перетнути кордон Румунії. На якийсь час німці припинили свою агресію.

І знову почалося життя в умовах нової влади. 17 вересня 1939 року в Кременець увійшли червоноармійці, а за ними – і «перші совєти», оскільки через рік закінчувався термін дії Ризького мирного договору, підписаного 18 березня 1921 року у столиці Латвії. За його умовами Західноукраїнські землі тоді були передані Польщі на двадцятирічне користування. Почалося нове життя за новими правилами.

У Кременці поширилися доноси, взаємні підозри, пошуки «ворогів народу», масові репресії, винищення активних кременчан. Тюрма на Дубенській Рогатці, переповнювалася політичними в'язнями. Розрахована на 150 чоловік, вона, за свідченням одних, вміщала 450 арештованих, інших – набагато більше. За фальшивими звинуваченнями, до числа перших неугодних сюди потрапили члени кременецької «Просвіти», «Союзу українок»: Ніна Котович, Іван Трофимлюк, письменниця Марія Кавун-Кремінярівська, інженер Юрій Козубський, священик із Колодно – Роман Костанович, Іван Романюк, Олекса Волошин – із Почаєва… Деякі сім'ї «изменников родины», пройшовши тюремні тортури, були депортовані в Сибір і Казахстан «на перевиховання». Жорстокими для Кременця були й останні дні травня – початку червня 1941 року. Для 36-ти студентів філологічного факультету Кременецького учительського інституту вони стали роковими. Олені Сороці, чи не єдиній з цієї групи, вдалося

втекти від суду та розправи. За її свідченням, а також – за даними Кременецької служби безпеки, їм було призначено різне покарання: Кременецька тюрма, ГУЛАГ, смертна кара. Відчувши національну свободу на початках діяльності радянської влади, школярі Кременця теж долучалися до патріотичних акцій. Та вже на десятий день травня 1941 року і вони розділили долю дорослих, були

замучені. В письмовому свідченні Івана Романюка з Почаєва залишилися спогади про тих, хто в 1940 – 1941 роках відбував із ним ув'язнення у тринадцятій, камері. Згадував активіста «Просвіти» Маринюка, куратора колишнього Кременецького ліцею Стефана Чарноцького, повітового старосту Зауфая, референта староства Галку, групу польських офіцерів із Білокриниці на чолі з полковником Польковським, особистого лікаря Пілсудського…

2 липня 1941 року на зміну «совєтам» вступили до Кременця гітлерівські війська. Через кілька днів німці відкрили тюрму і місцевий люд жахнувся. Перед кременчанами були розкопані ями із сотнями замордованих тіл. Їх упізнавали, забирали додому і хоронили на міських кладовищах… За свідченням тих, хто дивом залишився в живих, «совєти», тікаючи від ворога, залишили в Кременецькій тюрмі не вивезеними близько тисячі в'язнів. Здавалося б, німці принесли в наш край обіцяну волю і незалежне життя.

Та з їхнім приходом кровопролиття не припинилося. Уже в перші дні окупації ними в липні-серпні 41-го року під горою Хрестовою було розстріляно дві з половиною тисячі представників кременецької інтелігенції. За підрахунками членів розслідувальної комісії ЦДАЖР СРСР, що працювала в Кременці з 1 по 5 липня 1944 року, були виявлені вражаючі цифри фашистських злодіянь. Німці знищили тут майже все єврейське населення міста – одинадцять з половиною тисяч чоловік. А якщо врахувати й тих, котрих звозили на розстріл до Якутського Тиру з навколишніх сіл, Почаєва та Шумська, то дана цифра збільшується до 15 тисяч. Вбивали заручників, жертвами ставали українські активісти… На обороні краю протягом усіх років німецької окупації діяв народний Рух опору, загони Української Повстанської Армії.

www.7kremin.com